

М. М. Пауш

Економічна стратифікація населення гірських територій Закарпаття

На основі моніторингу населення гірських районів Закарпатської області, досліджено економічну стратифікацію прошарку його економічно активних представників, виокремлено моделі господарської стратегії і форми адаптації суб'єктів господарювання до ринкових відносин.

***Ключові слова:** гірські території, стратифікація, населення, адаптація, моделі, програми.*

Постановка проблеми. За роки економічних реформ диференціація в рівнях соціально-економічного розвитку територій суттєво поглибилася. Значні просторові відмінності мають місце у виробництві валової доданої вартості, рівнях інвестиційної активності, динаміці розвитку нових форм господарювання, підприємницькій активності, доходах населення. Відмічені процеси є наслідком глибоких змін у сфері соціально-трудова відносин, рівні зайнятості економічно активного населення, чисельності безробітних, що в своїй сукупності моделює ситуацію на локальних ринках праці.

Особливо складною є ситуація у сфері зайнятості працездатного населення гірських територій, які через об'єктивні та суб'єктивні причини значно відстали у своєму розвитку від адміністративно-територіальних формувань передгірної та низинної природно-економічних зон Закарпаття. Зазначені процеси призвели до звуження сфери докладання праці на селі, що спровокувало значний розрив між її попитом і пропозицією, а відтак до появи масштабного безробіття серед гірського населення. Звідси необхідність глибокого наукового аналізу ситуації у соціально-трудова сфері працездатного населення гірських районів Закарпатської області та розроблення ефективних механізмів її регулювання в умовах становлення ринкових відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній економічній науці вивчення проблем соціальної стратифікації представлені працями С. Бродської, Є. Головахи, Ю. Зайцева, Н. Коваліско, Т. Ковальчука, А. Колодій, Е. Лібанової, В. Паніотто, В. Попової, В. Савчука, Г. Світи, Т. Тресвятської.

Метою статті є дослідження стратифікації людського соціуму за сферою трудової діяльності території гірських районів Закарпатської області. Визначити основні складові соціуму гірських сіл регіону. Окреслити можливі стратифікаційні моделі.

Виклад основного матеріалу. Вирішальний вплив на ефективність використання соціально-трудоного потенціалу гірських населених пунктів здійснює фундаментальний інститут ринку – приватна власність. Ця форма власності дозволяє приватним особам або іншим суб'єктам господарювання на свій розсуд вибирати сферу докладання праці, партнерів по бізнесу, застосовувати і реалізовувати матеріальні цінності. Приватна власність реалізується через право власності і є базовим елементом ринкової економіки. Під впливом інституту власності формується соціальна структура населення гірських сіл, під якою ми розуміємо складну сукупність соціально-економічних відносин, взаємозалежностей і взаємодії певних груп населення, які визначають розвиток господарської системи досліджуваних поселень.

В емпіричних дослідженнях стратифікація, як правило, представлена сукупністю основних груп населення, диференційованих за певними критеріями. В якості таких критеріїв можуть виступати рівень освіти, доходів, умови життя, структура споживання тощо. Однак у нинішніх умовах украй важливе значення має дослідження стратифікації людського соціуму за сферою трудової діяльності, його налаштованістю на отримання позитивних результатів від власної діяльності та формування економічних стратегій.

Соціум гірських сіл регіону складається сьогодні з чотирьох основних груп: фермери; зайняті в особистому селянському господарстві (ОСГ); сільська інтелігенція; трудові мігранти.

Перша група – фермери. Це найбільш енергійна та ініціативна частина сільських підприємців. Однак з огляду на об'єктивні та суб'єктивні причини фермерство в гірських населених пунктах не набуло належного розвитку.

Із даних, наведених у табл. 1, чітко простежується тенденція до кількісного збільшення числа фермерських господарств у гірських районах області. Однак кількість діючих фермерських господарств у гірських селах є явно недостатньою – в них функціонує лише кожне 11 таке господарство.

Моніторинг сільських фермерів показав, що основними причинами, які гальмують розвиток фермерства у гірських населених пунктах, є високі податки (47% респондентські), високі ціни на сільськогосподарську техніку (64%), паливо та інші ресурси, недостатня підтримка фермерів з боку держави (76%), надання фермерам землі низької якості, її віддаленість від гірських поселень (32%).

Наявність фермерських господарств у розрізі гірських районів
Закарпатської області

(на кінець року)

Райони	Роки					
	2005		2010		2012	
	Кількість господарств, од.	Площа сільськогосподарських угідь, га	Кількість господарств, од.	Площа сільськогосподарських угідь, га	Кількість господарств, од.	Площа сільськогосподарських угідь, га
По області: в т. ч. гірських районах	1622	11613	1606	13652	1537	
Великобerezнянський	14	89	9	65	9	10
Воловецький	3	7	11	63	10	63
Міжгірський	4	11	18	105	19	21
Перечинський	9	28	13	44	12	27
Рахівський	68	147	55	36	55	96
Свалявський	11	23	28	41	35	35

Складено на основі [1]

Разом з тим, низька рентабельність багатьох фермерських господарств обумовлена причинами суб'єктивного характеру, основними з яких є: відсутність належного досвіду та знань для самостійного ведення бізнесу (33%), невміння цей бізнес рекламувати (84%), неготовність працювати в умовах високого ризику (27%) тощо. В сукупності відмічені причини пояснюють низьку частку продукції фермерських господарств у загальних обсягах виробництва продукції сільськогосподарства, яка становить усього 2-3%. Разом з тим, підтримка і розвиток інституту фермерства в гірських селах має вкрай важливе значення для формування багатоукладної економіки, що закладає надійний фундамент для розвитку конкуренції.

Друга група – власники особистих селянських господарств, які є найчисельнішим соціально-економічним укладом на селі. Внаслідок цього основною організаційно-правовою формою діяльності жителів гірських сіл є зайнятість в особистих селянських господарствах, де працює 32 457 осіб, або 17,2% від загального числа працездатного населення [2].

Моніторинг формування економічних стратегій особистих селянських господарств показав, що в їх структурі поступово зростає роль товарних господарств, зайнятих виробництвом сільськогосподарської продукції. Їх частка у Великобerezнянському районі становить 11,2, Воловецькому – 1,5, Міжгірському – 42,4, Рахівському – 10,2%.

Абсолютна більшість із них – це ефективні господарства, які пов'язують подальшу стратегію діяльності з підвищенням ефективності виробництва та якості продукції.

Майже 44% домашніх господарств ведуть напівтоварне господарство, тобто, крім задоволення власних потреб у продуктах харчування, певну частину вирощеної продукції реалізують на ринку. Позитивним моментом їх діяльності є те, що майже 17% у перспективі мають намір збільшити кількість продукції виробленої, на продаж. Тобто цю групу господарств населення можна розглядати як реальний резерв активізації підприємницької діяльності на селі. Решта домашніх господарств, кількість яких за результатами моніторингу коливається в межах 33-35%, всю вироблену продукцію використовують для власного споживання.

Таким чином, моніторинг основних суб'єктів господарювання в гірських селах дозволяє типологізувати їх залежно від домінуючих стратифікацій в умовах адаптації їх діяльності до ринкових відносин. Аналіз отриманої інформації дозволяє виділити три стратифікаційні моделі.

Модель 1. Активна ринкова стратегія, яка базується на ініціативі, пошуку і реалізації ефективних інструментів ведення підприємницької діяльності. До цієї моделі слід віднести ефективно функціонуючі фермерські та товарні особисті селянські господарства. За експертними оцінками їх питома вага в загальній структурі господарюючих суб'єктів у гірських селах становить відповідно 17% та 24%. По суті, саме ці суб'єкти господарювання формують економічну базу ринкових реформ на селі, виступають важливим інтеграційним чинником, створюючи мультиплікаційний ефект для розвитку мікробізнесу. Це надасть значний імпульс розвитку багатoproфільних спеціалізованих сільськогосподарських кооперативів, які сприятимуть поширенню масового підприємництва в гірських селах, виходу дрібних домогосподарств на внутрішні ринки. Наслідком цього стане поглиблення диверсифікації сільської економіки, зниження трансакційних витрат, зв'язаних із реалізацією населенням продукції власного виробництва. Цей сегмент сільської економіки вимагає активної підтримки держави, оскільки є генератором розвитку економіки гірських сіл. Зроблений висновок підтверджується домінуючою економічною стратифікацією цієї групи домогосподарств, зорієнтованої на підвищення ефективності господарювання.

При цьому не менш важливе значення має соціальна складова, оскільки ця верства населення формує клас у гірських селах регіону, економічною основою якого є розвиток малого підприємництва.

Модель 2. Компенсаційна суть цієї моделі полягає у поступовій адаптації господарств населення до мінливого ринкового середовища та необхідності поєднання взаємодоповнюючих режимів господарювання. Йдеться про повторну зайнятість, тобто поєднання трудової діяльності в ОСГ із діяльністю в інших сферах економіки. Така комбінація основної і додаткової виробничої діяльності дозволяє домогосподарствам вирішувати ряд важливих проблем, зв'язаних із підвищенням добробуту сільських жителів. Проведені соціологічні дослідження показали, що домашні господарства, зорієнтовані на компенсаційну модель ведення бізнесу, за певних умов можна розглядати як реальний резерв активізації підприємницької діяльності в гірських селах.

Такий висновок “корелюється з планами значної частини господарств на майбутнє, оскільки 59% планує створити нове виробництво, 19,8 – розширити існуюче, а 3% – трансформувати його у фермерське господарство” [3].

Модель 3. Інерційно очікувальна суть її зводиться до пасивного очікування змін і розрахунок на підтримку з боку держави. За експертними оцінками, нею охоплено більше 40% сільських жителів. Відсутність стабільного місця роботи, засобів для існування, низькі доходи дають підставу віднести цю верству населення до категорії бідних, що руйнує трудовий і генетичний потенціал села. Як наслідок, значна частина показників, які характеризують рівень життя населення гірських територій, перевищує порогові значення: рівень безробіття в гірських районах у 3,7 рази перевищує загальнообласний показник, частка населення, з доходами нижче прожиткового мінімуму – 17,3%, стан здоров'я сільського населення значно гірший, ніж міського. На селі відмічається більш високий рівень захворюваності, інвалідності та смертності, особливо серед чоловіків працездатного віку.

Висновки. Відмічене вище є серйозним гальмом на шляху сталого розвитку гірських територій регіону і зумовлює потребу в розробленні державної програми їх розвитку. З урахуванням існуючої ситуації, яка склалася в гірських селах, цільова функція такої програми повинна бути спрямована на створення сприятливих соціально-економічних умов для виконання селом не тільки виробничих, але і соціальних функцій, стійкий розвиток пріоритетних сфер господарювання на селі, диверсифікацію сільської економіки і зайнятості як основи підвищення якості життя сільського соціуму, збереження і примноження культурного потенціалу села.

Список використаних джерел

1. Статистичний щорічник Закарпаття за 2012 рік. – Ужгород, 2013.
2. Оцінка сучасного стану та перспективи розвитку гірських територій Закарпатської області: науково-аналітична записка та концепція розвитку. – Ужгород : ФОП Бреза А.Е. – С. 23.
3. Пітюлич М. М. Домогосподарства: соціально-економічні трансформації / М. М. Пітюлич, О.І. Чакій / Ужгород : ВАТ “Патент”, 2009. – С. 137.

Paush M. M. The economic stratification of the population in mountain areas of Transcarpathia.

On the basis of monitoring of population of mountain areas in the Transcarpathia, investigational economic stratification of layer of economic active representatives, the models of economic strategy and form of adaptation of subjects of menage are selected to the market relations.

Key words: *mountain territories, stratification, population, adaptation, models, programs.*

Пауш М. М. Экономическая стратификация населения горных территорий Закарпатья.

Исследовано экономическую стратификацию населения горных территорий, определены три стратификационные модели участия населения в предпринимательской деятельности.

Ключевые слова: *горные территории, стратификация, население, адаптация модели, программы.*